

Martynas Mažvydas ir jo „Katekizmas“

XVI amžius paliko mums maždaug 20 lietuviškų knygų. Jos visos yra religinės. Tačiau tuometinių lietuvių raštijos kūrimą reikia suprasti ne tik kaip religinį, bet ir kaip tautinį darbą. Tie dalykai anais laikais vienas nuo kito sunkiai atskiriami.

Mintis pradėti leisti lietuviškas knygas greičiausiai kilo Vilniaus lietuvių humanistams. Šių sumanymų įgyvendinimą pagreitino 1517m. Vokietijoje prasidėjusi *Reformacija*. Protestantai siekė sudemokratinti katalikų bažnyčią, nepripažino jos dvarų ir turtų, visus vienuolius laikė dykaduoniais, dvasininkams leido vesti. Bet raštijai svarbiausia, kad jie reikalavo apeigas bažnyčioje atlikti ne lotynų, o krašto žmonių kalba, kad ir paprasti žmonės galėtų suprasti ir tuo priartėti prie dievo. Į kovą prieš katalikybę, kuri neva nelabai rūpinosi lietuvių kultūros reikalais, stojo bajorai *Abraomas Kulvietis*, *Stanislovas Rapalionis*, *Jurgis Zablockis*, miestelėnas *Martynas Mažvydas*. Tai pirmieji užsienyje gerai išsilavinę lietuvių humanistai. Jie ėmė versti į lietuvių kalbą giesmes ir pasiryžo leisti lietuviams knygas.

Taigi Reformacijos ir katalikybės susidūrimo laimėjo Lietuvos kultūra. Ir viena, ir kita pusė pradėjo varžytis knygų leidime. Nors reformatoriai Lietuvoje buvo persekiojami, jie savo veiklą tęsė Karaliaučiuje. Minėtini *A. Kulvietis* ir *S. Rapalionis*. Jų gyvenimas bei veikla rodo, kokių įžymių šviesulių ir reformacijos judėjimo veikėjų buvo kilusių iš lietuvių tarpo XVIa. viduryje. Savo išsimokslinimu jie prilygo įžymiesiems V. Europos šviesuoliams, mokėsi pas juos ir palaikė su jais artimus santykius. Nors *A. Kulvietis* ir *S. Rapalionis* paliko mažai savo raštų, užtat tie raštai lietuvių raštijos istorijoje yra pirmieji rašytiniai lietuviški tekstai. Vadinas, jie laikytini pirmaisiais lietuvių eiliuotojais – vertėjais. *A. Kulvietis* ir *S. Rapalionis* savo veikla paruošė kelią pirmosios lietuviškos knygos autoriui *Martynui Mažvydui* (1510 – 1563).

1547m. išleista *M. Mažvydo* parengta pirmoji lietuviška knyga – „*Katekizmas*“. Išleistos 6 *M. Mažvydo* religinės knygos (kai kurios po jo mirties). Tai – „*Giesmė S. Ambraziejaus*“ (1549), „*Forma krikštymo*“ (1559), „*Parafrasis...*“ (1558 ?- 1563). Tai yra giesmių bei maldų vertimai iš lotynų arba vokiečių kalbų, skirti išimtinai Rytų Prūsijos lietuviams.

Didžiausias *M. Mažvydo* darbas buvo giesmyno rengimas („*Giesmės krikščioniškos*“ buvo išleistos tik po jo mirties).

M. Mažvydas, kaip ir *A. Kulvietis* bei *S. Rapalionis*, buvo aktyvus reformacijos judėjimo dalyvis. Savo raštais bei veikla jis stiprino ne tik tą judėjimą, bet ir palaikė Prūsijos kunigaikščio Albrechto politiką, rėmė jo pastangas savo valdžiai įtvirtinti. *M. Mažvydo* raštai buvo religinio turinio ir apskritai tarnavo tuometinės feodalinės santvarkos interesams. Jis niekur iš esmės nepasisakė prieš baudžiavą, nors, matydamas sunkų, baudžiavinio darbo prislėgtą lietuvių valstiečių gyvenimą, rūpinosi religiniu liaudies švietimu gimtąja kalba. Tam tikslui leido lietuviškas knygeles. Todėl jis turi nenykstančią reikšmę lietuvių literatūros istorijoje.

„*Katekizmas*“ išspausdintas 1547m. sausio(?) mėn. Jis turi 79 mažo formato puslapius, išspausdintas gotišku šriftu. Tiražas – apie 200 – 300 egz. Knygos turinį sudaro: lotyniška dedikacija ir dvi prakalbos, kurių viena lotyniška, kita, eiliuotoji, – lietuviška; toliau 4 puslapiuose duodamas elementorius; nuo 17 iki 39 psl. imtinai eina pats katekizmas, susidedęs iš 5 dalių; paskutinę, didžiausią knygos dalį, 39 psl., užima giesmynas, kurį sudaro 11 giesmių su gaidomis. Knygos autorystę įrodo *akrostichas* (3 – 17 eilučių pirmosios raidės) su autoriaus vardu ir pavarde.

Tačiau iš tikrųjų *M. Mažvydas* nėra vienintelis pirmosios lietuviškos knygos autorius. Nustatyta, kad lotyniškoji jos prakalba parašyta Karaliaučiaus universiteto rektoriaus *F. Stafilo*, mokėjusio lietuvių kalbą. Taip pat giesmės ir psalmės išverstos ne *M. Mažvydo*, o *S. Rapalionio*, *J. Zablockio* ir *A. Kulviečio* arba *J. Jomanto*. Vadinas, *M. Mažvydas* pasinaudojo jau anksčiau buvusiais kai kuriais lietuviškais teksta. Taip pat *M. Mažvydas* naudojo kitais protestantų leidiniais kitomis kalbomis. Daugiausiai pasinaudojo lenkišku *Jano Sekluciano* katekizmu. Iš spausdintų šaltinių įvairumo bei jų panaudojimo būdo matyti ne mechaniskas,

bet kritiškas ir kūrybiškas *M. Mažvydo* darbas. Jo veikalas apimties bei turinio įvairumu teigiamai išsiskiria iš to meto panašių leidinių.

„*Katekizme*“ glaustai išdėstomi svarbiausi krikščionybės teiginiai. Pirmoji knyga vadinta pradžiamoksliu ne tik dėl religinio ir dorovinio mokymo. „*Katekizme*“ buvo įdėtas lietuviškas elementorius, parengtas to meto lotyniškojo pavyzdžiu. *M. Mažvydo* nuopelnas yra tas, kad jis pirmasis sudarė lietuviškąją abėcėlę ir pritaikė ją lietuvių kalbos garsams reikšti. Elementorius parengtas *silabizavimo* metodu. *M. Mažvydas davė pirmąjį lietuvių k. skaitymo ir rašymo vadovėlį.*

„*Katekizmas*“ reikšmingas ne tik kaip pirmoji lietuviška knyga. Jis svarbus ir tuo, kad jo turinyje atsispindi to meto visuomenės gyvenimas, idėjinės tendencijos, lietuvių liaudies socialinė ir kultūrinė būklė.

Reikšmingiausias literatūrinis atžvilgiu „*Katekizmo*“ tekstas yra eliuotoji prakalba lietuviškai. Tai pirmasis originalus lietuviškas eilėraštis. Jo turinys atspindi lietuvių tautos XVIa. kultūrinę būklę, išreiškia autoriaus pažiūras bei siekimus ir atitinka pirmosios lietuviškos knygos paskirtį. Prakalboje džiaugiamasi, kad pasirodė pirmoji lietuviška knyga, primygtinai skatinama šviestis, mokytis, skaityti. Prakalba idėinio – tematinio turinio atžvilgiu yra įdomus renesanso epochos dokumentas. Nors *M. Mažvydas* ragina skleisti krikščionybės mokslą ir smerkia pagoniškojo tikėjimo liekanas pirmiausia religiniu tikslu, tačiau kartu matyti ir jo susirūpinimas liaudies dvasine būkle, jos švietimu gimtąja kalba. Tai rodo *M. Mažvydą* buvus humanistinių tendencijų žmogų, supratęs mokslo ir knygų reikšmę, nekętusį atgyvenusį prietarų bei dvasinės tamsos, troškęs lietuvių liaudžiai šviesesnio, kultūringesnio gyvenimo. Eiliuotoji prakalba įdomi ir reikšminga ir literatūrinio atžvilgiu. Pagrindinėmis savo eilėdaros ypatybėmis ji padarė pradžią silabiniam eilėdarai lietuvių poezijoje, išsilaikiusiam joje iki XIXa. antrosios pusės. Taip pat *M. Mažvydas* pirmasis panaudojo naujadarus *mokytojas, mokslas, būdas, buitį, įstatymas* ir kt.

Pirmoji lietuviška knyga yra svarbus šaltinis lietuvių kalbos istoriniam vystymuisi pažinti. Iš jos kalbinių ypatybių atsekama daugelis senovinių lietuvių k. fonetinių, morfologinių, etimologinių formų, nustatomi lietuvių k. vystymosi istoriniai ryšiai su kitomis kalbomis.

Pirmoji lietuviška knyga, nepaisant jos siauro, religinio – klasinio pobūdžio, yra svarbus reiškinys lietuvių kalbos istorijoje. Ji davė pradžią lietuviškai raštijai ir spaudai gimtąja kalba. Jos turinys įgalina geriau pažinti XVIa. vidurio lietuvių tautos gyvenimo sąlygas bei dvasinius poreikius, atspindi kai kuriuos socialinius bei religinius santykius, pasireiškusius reformacijos judėjimo metu. Pirmojoje lietuviškoje knygoje taip pat randame ankstyvasias eilėdaros, poetikos, vertimo meno ir apylaimo įvairių literatūrinės išraiškos priemonių užuomazgas lietuvių kalba. Pirmoji lietuviška knyga svarbi taip pat pedagogikos, spaudos meno ir kai kuriais kitais atžvilgiais. Vadinasi, „*Katekizmas*“ turi nepakeičiamos reikšmės kaip istorinis, kalbinis, literatūrinis ir apskritai kultūrinis dokumentas.

Remdamiesi pateikta medžiaga, raštu atsakykite į klausimus:

1. Dėl ko *M. Mažvydas* leido lietuviškas knygeles? Nurodykite bent dvi priežastis.
2. Kada išleista *M. Mažvydo* knyga? Kas sudaro jos turinį?
3. Įrodykite, kad „*Katekizmo*“ eiliuotąją prakalbą galima laikyti pirmuoju lietuvišku eilėraščiu? Atsakydami sukurkite pastraipą. Būtina remtis *M. Mažvydo* tekstu.
4. *M. Mažvydas*- humanistinių tendencijų žmogus. Pagrįskite arba paneikite šį teiginį.
5. Viena žymiausių XX a. poečių *Salomėja Nėris* eilėraštyje apie K. Donelaitį rašė: „Karžygiu mes Donelaitį šiandien minim“. Ar galėtumėme karžygiu, perfrazuodami poetės mintis, šiandien pavadinti *M. Mažvydą*? Atsakymą argumentuokite, sukurkite pastraipą.